

AJDAR KARNAY

Hikmatilla Gadayev

Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy- tadqiqot instituti

Annotatsiya: Maqolada nomoddiy madaniy merosning An'anaviy hunarmandchilik va Ijro san'ati yo'nalishida sozgarlik sohasining paydo bo'lishi, bu xaqda arxeologik topilmalar, cholg'u sozlarining takomillashib borishi xaqida misollar keltiriladi. Amir Temur xukmronligi davrida ijod ahliga e'tibor, 2024-yil Buloqboshi tumanidagi etnofolklor ekspeditsiyasi "Ajdar karnay" xaqidagi ma'lumotlar yoritiladi.

Katit so'zlar: arxeologik, Kattakamar g'ori, ritm, burg'u, (damli cholg'u) karnay, surnay, ayritom, avlos, qo'shbulamon, ajdar karnay, muzofot, ekspeditsiya.

AJDAR KARNAY

Hikmatilla Gadayev

Research Institute of Cultural Studies and Intangible Cultural Heritage

Abstract: The article provides examples of the emergence of the field of tuning in the direction of traditional crafts and performing arts of the intangible cultural heritage, as evidenced by archaeological finds, the improvement of the instrumental word. Attention to people of creativity during the reign of Amir Temur, information about the ethnofolklor expedition "Dragon-pipe" in the Bulakbashinsky district in 2024 will be highlighted.

Keywords: archaeological, kattakamar cave, rhythm, burga, (roofing tool) pipe, pipe, ayrite, avos, kushbulamon, dragon pipe, edges, expedition.

"An'anaviy hunarmandchilik" va "Ijrochilik san'ati" yo'nalishlarida o'zini namoyon etgan "Sozgarlik" va "Karnaychilik" sohalar nomoddiy madaniy merosning boshqa yo'nalishlari kabi qadimiyligi bilan ajralib turadi. "Sozgarlik" - hunarmandchilik sohalaridan biri, cholg'u asboblari yasash san'ati bo'lib, uning tarixi uzoq asrlarga yetaklaydi. Ilk musiqa asboblari inson hamda uni o'rab turgan atrofni tushinishga harakati, tabiatdagi tovushlarga (qushlarning sayrashi, suvlarning shildirab oqishi, baland-past tovushlari, bir hil ritmdagi qadam tovushlari, shamol tovushlari va h.k.) taqlid qilish, e'tibor, ularga o'xshatib tovush chiqarishga harakatlar natijasida shakllana boshlagan. Yashash uchun kurash, hayvonlarni ovlashda yoki, mehnat davomida, xavf-xatarda bir-biriga xabar berishlar, yirtqich xayvonlarni qo'rqitish davomida nog'oralar, hayvonlar shohidan yasalgan burg'ular yaraldi. Arxeolog olimlarimiz tomonidan Farg'ona vodiysidagi Kattakamar g'orida (mil.av. III ming)

yilliklarga oid devoriy rasmlarda qo'lida doira ushlab turgan odamni surati topilgan. Bu esa o'z navbatida o'sha vaqtlardayoq insonlar musiqani idrok etgani va musiqa asbobi yaralganidan dalolatdir. Qadimgi odamlar dastlab o'z muhofazasi va maishiy ehtiyoji natijasida inson ovozidan kuchliroq tovush beradigan, ochiq havoda chalinadigan cholg'ularni ixtiro qilgan va uni ovda, boshqa qabilaga xabar, darak (signal) berishda, xarbiy yurishlarda, to'y, sayl, bayram va boshqa turli yig'irlarda qo'llash odat tusiga kirgan.

Qadimgi tosh-asri (paleolit) qazilmalaridan topilgan cholg'ularining namunalari (miloddan avvalgi XII-XV ming yilliklar) bizning davrimizgacha yetib kelgan. Ularning ko'pchiligi zarbli-urma cholg'ular bo'lgan.

Dastlabki ixtisosiy cholg'ular eramizdan avvalgi III-I asrlarda ham naysimon, tilli va karnaysimon, dutor va tanbur, barbad va udlarga o'xshash ikki torli va ko'p torli arfasimon asboblari tasvirlangan. Gap shundaki, qadimiy obidalarda tasvirlangan cholg'u sozlar mavhum (hayolda o'ylab topilgan) asboblari emas, balki ularning aksariyati shu zaminning moziyga ildiz yoygan azaliy cholg'ulari ekanligi sezilib turadi.

Misol tariqasida, I asrga mansub Termiz yonidagi Ayritom qal'asining peshtoqlarida tasvirlangan musiqiy lavhani olib ko'raylik. Unda beshta cholg'u chalayotgan ayol sozandalar tasvirlangan. Bu asbobning asl nomlari bizgacha yetib kelmagan. Shu sababdan keyingi davrlarda odat etilgan cholg'u nomlariga qarab fikr yuritishga majburiy. Bu asboblari qumsoat shaklidagi ikki yuzli nog'ora, nay qamishlardan tarkib topgan (u damli organ ham deyiladi) arfa shaklidagi va udga o'xshash cholg'ular, qadim yunonlarda "avlos" deyilgan damli asbob. "Avlos"ga o'xshash cholg'u asbobi Xorazmda qo'shbulamon deb atalgan.

Ayritom tasviridagi avlosga o'xshash cholg'u asbobining namunasi xorazmlik ustozlar qo'lida saqlangan va uni qo'shbulamon deb ataganlar. Qo'shbulamon - xorazmlik kekse ustoz (surnaychi) Matyoqub Ollayorov qo'lida bo'lgan, bir bo'lagini shogirdi Matrasul Matyoqubovga bergan. Qo'shbulamon - qoldiqlari asosida zabardast ustoz musiqashunos Rustam Boltayev va Matnazar Matyoqubovlar tomonidan tiklangan. Xozirgi kunda bu mo'tabar cholg'uni keng amaliyotga qaytarish yo'lida konservatoriya dotsenti Ravshan Negmatov o'z shogirdlari bilan izlanishlar olib bormoqda.

Damli cholg'ularning paydo bo'lishiga bejiz to'xtalmadik. Bularni ilk boshlanishi burg'udan (hayvonlar shoxidan yasalgan) boshlangan bo'lsa, asta sekin undan andoza olinib karnay yaraldi;

Karnay - fors tilida "katta nay" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u asosan O'rta Osiyo va Eronda keng tarqalgan cholg'u asbobi. Uning uzunligi taxminan 3 metr, misdan yasalgan, konussimon shaklga ega bo'lib, uch bo'lakka bo'linadi. Karnay past tovush diapazonda, lekin kuchli ovozga ega. Shu sababli uning tovushi uzoq uzoqlarga

tarqaladi va hatto binolarning ichiga ham kirib boradi. Musiqachi karnay chalganda uning ogʻzini yuqoriga qaratib, turli tomonlarga burilib, turli yoʻnalishlarda tovushlarni yuboradi. Karnay cholgʻu asbobi - taxminan 3000-yillik tarixga ega. Oʻtmishda karnay birinchi navbatda harbiy maqsadlarda, qoʻshinlarni boshqarish uchun, turli ogohlantirish signallari yuborish uchun foydalanilgan. Shuningdek, shohlar va sarkardalarning tantanali yurishlari haqida ogohlantirish, yangi farmonlarni eʼlon qilish maqsadida ham ishlatilgan. Qoʻshinning jangovor ruhiyatini koʻtarish uchun karnay va nogʻoralarning ovozi katta ahamiyatga ega boʻlgan. Asrlar davomida musiqa asboblari shakllanib, sayqallanib xalq orasidan ajoyib sozandlarni, usta sozgarlarni qolaversa musiqa ilmida yetuk olimlarni kashf qildi. 1404-1406-yillarda ispaniya elchisi Rui Gonzales de Klavixo Samarqandga qilgan safariga oid kundaliklarida bu oʻlkadagi teatr sanʼati, Amir Temur saroyi va maydonlarda oʻtkaziladigan sayl va tomoshalar toʻgʻrisida qiziqarli maʼlumotlar qoldirgan. Amir Temur davrida xarbiylar orkestri tashkil etilgan boʻlib, unda koʻp nogʻora, dovul, surnay, karnay va burgʻudan keng foydalanilganligi, temuriylar davrida shaharning bosh darvozahonasi ustida maxsus musiqa honasi-nogʻorahonaga ajratilganligini aʼlohida aytib oʻtadi. Boshqa tarixchilar Burgʻu asbobi esa Bobur qoʻshinlarining ramzi sifatida Hindiston madaniyatiga ham kirib borganligini taʼkidlashadi.

2024-yilning iyul oyida Madaniyatshunoslik va nomoddiy madaniy meros ilmiy - tadqiqot instituti tomonidan tashkil etilgan etnofolklor ekspeditsiya davomida Andijon viloyati tumanlarida nomoddiy madaniy meros namunalarini oʻzida saqlovchilar oʻrganildi. Buloqboshi tumanida Ijrochilik sanʼati yoʻnalishi karnaychilik sohasida toʻqqizinchi avlod vakili (1963-yilda tugʻilgan,) ustazoda Sultonov Abdumutalib Komilovich bilan suhbat davomida ajoyib maʼlumotlar, tarixiy suratlarni oʻrganayotib, ancha sargʻayib, eskirib qolgan tuman gazetasidagi "Ajdar karnay" va ajdodlar mehri" deb nomlangan maqola oʻziga tortdi. 1993-yil 14-oktyabrda Oʻzbekiston Jurnalistlar uyushmasi aʼzosi Topil Jalol va oʻqituvchi Xolbek Otaxonovlar tomonidan tayyorlangan ushbu maqolani kerakli joylarini sizlar bilan oʻrtoqlashgim keldi.

Amir Temur hukmronlik qilgan dastlabki davrlarda Oʻrta Osiyoning qadimgi markazlaridan biri boʻlgan Fargʻona vodiysiga bir necha marta kelgani va bu borada birqator rivoyatlar mavjud.

Naql qilishlaricha Amir Temur 1390-yillarda Fargʻonadan Oʻsh shahriga yoʻl oladi. Oʻz qoʻshinlari bilan adirliklardan oshib, togʻlar bilan oʻralgan moʻjaz shaharga yaqinlashar ekan, chekka bir qishloqdan karnay sadolari eshitiladi. Bunga hayron boʻlgan Amir Temur yoʻl boshchilardan nega karnay chalinayotganini soʻraydi. Shunda yoʻlboshchilar:

- Shohim, bu qishloq aholisi avvaldan o'z qishlog'iga odil va adolatparvar hukmdor tashrif buyurganlarida ularni shunday karnay chalib, katta tantanalar bilan kutib oladilar. - deydi. Unga javoban amir Temur:

- Bunday odat bo'lsa, demak bu qishloqda mashhur karnaychilar yasharkan-da. Bundan chiqdi biz karnaychilar qishlog'iga kelibmizda.- degan ekan. Shu-shu ushbu qishloq Karnaychi - deb atalib kelinarkan.

Karnaychi qishlog'i hozirgi Xo'jaobod tumanida joylashgan bo'lib, Buloqboshi tumaniga tutashgan. Bu qishloqning "Ajdar karnay" bilan bevosita bog'liqligi borligi uchun bejiz tilga olmadik.

Z.M.Bobur (1483 - 1530) Andijon taxtiga o'tirgach, bobosi kabi O'sh shahri obodonchiligiga yaxshi e'tibor berdi. U O'sh shahrining kunkay tarafiga bir uy soldirdi va bu uyning bitkazilishi katta tantana saylga aylanib ketdi. Bu yerga chor atrofdan karnaychi va surnaychilar taklif etiladi. Buloqboshi qishlog'idan kelgan Mirzaolim ismli yosh karnaychi yigit o'z mahorati bilan yosh Bobur e'tiborini tortadi. Shoh uni o'z huzuriga chorlaydi.

- Nechuk bu karnay o'zgacha?- deb so'raydi Boburshoh Mirzaolimning karnayini qo'lga olib zavq bilan tomosha qilar ekan.

- Otamdan qolgan, - deydi Mirzaolim tavoze bilan.- karnay usullarini ham padari buzrukvorimdan o'rganganman. Ul zotning ota urug'i Karnaychi qishlog'iga ulashgan deydilar.

- Ajab.-deydi shoh qiziqib.

- Karnay tarixi, otangiz xaqida so'zlab bersangiz. Shunda Mirzaolim quyidagilarni hikoya qiladi:

- Menga otam rahmatli Bolti karnaychi so'zlab bergan edilar.Ul zot ham bu karnayni otasidan - Nur karnaychidan meros olib, ko'p shon - shuhrat topgan ekanlar. "Ajdar karnay" deb atalishiga bois shul ekanki, Andijon muzofotida Nur karnaychidek usta va ustivor karnaychi bo'lmagan. Bul karnay chalinganda 10-12 chaqirim naridagilarga ham baralla eshitilar va bobom Nur karnaychiga kim basma-bas chiqsa, u albatta yutkazar ekan.(karnayning na'rasi ajdarnikiday kuchli bo'lgan) Fahmimcha bu karnay faqat bobomga atab yasalgan ko'rinadi. Aytishlaricha ul zot savlatli, uzun bo'y, baquvvat kishi bo'lgan ekanlar. Yana naql qilishlaricha bu karnayning ikkinchisi O'shlik bir karnaychida qolgan ekan.

- Ofarin, - deydi Boburshoh va Mirzaolimga qarab takidlaydi:

- Otameros narsa ulug'dur. Umringiz bor ekan uni avaylab asrang. Nasib qilsa qishlog'ingizda bo'lurmiz. To'-yu tomoshalarda bazmlarda chalingan karnayingiz sehridan bahra olsak ajabmas. Shundan so'ng Boburshoh Mirzaolimga sovg'a-salomlar taqdim etadi. Bu hikoyani Mirzaolim (hoji) keksaygan vaqtlarida o'g'li Matmurod karnaychiga so'zlab bergan ekan. Shu-shu karnaychilik kasbi avloddan-avlodga o'tib kela boshlaydi. Bir paytlar Nur karnaychi qo'lida o'ynagan "Ajdar

karnay “ endi uning avlodi To‘qir karnay (6- avlod) qo‘lida yangrardi. To‘qir karnay 12 yoshida uning onasi Ruzvon buvi chaqirib:

- Bolam, karnaychilik va surnaychilik bizning avlodlarga otameros. Katta bobong Nur karnaychining nafasi tekkan karnay tufayli necha yillardan beri nonu-nasibamizni topib kelayotibmiz. Endi uni menga ber, sandiqqa solib otalardan meros sifatida saqlab qo‘yay. Sen boshqa karnay top, ukaliringni ham karnay chalishga o‘rgat.

Shu tariqa “Ajdar karnay” sandiqqa tushadi. To‘qir karnay ota-onasi aytganiday boshqa karnay topadi va ukalariga ham karnay chalishni o‘rgatadi.

Asrlar silsilasi “Ajdar karnay” ni qog‘oz kabi xilivratib qo‘ygan. Hozirda bu karnay Andijon tarix muzeyida saqlanmoqda. Nur karnaychining 9-10-11 sulola vakillari elning to‘yu-tantanalarida, bayramu-shodiyonalarda beminnat hizmat qilib kelmoqda. Nomoddiy madaniy meros namunalarini o‘rganish davomida Buloqboshi tumanining o‘ziga xos madaniy muhitida takrorlanmas chizgilar borligi sezildi. Ijro san’ati yo‘nalishida Karnay-surnay sohasida a’lohida maktab shakllanganiga iqrar bo‘lasiz. Yuzga yaqin karnay-surnaychilarni el hizmatiga yarashida albatta “Sulolaviy” va “Ustoz shogird” an’analari tahsinga loyiq. Nur karnaychining bugungi sulolalari, ustoz darajasida avlodlariga, shogirdarga o‘z kasbini sir-asrorini, mahoratini, bilim va ko‘nikmalarini o‘rgatib kelmoqda. Abdumutalib Sultonov va Maxmudjon Ortiqovlar, ularning farzandlari va nabiralari ushbu deyarli o‘n-o‘n ikki avlod sulola surib kelayotgan ulug‘ kasbni kelajak avlodlarga ham saqlab, sayqallab yetkazishida tilakdoshmiz!

O‘sh shahrida qolgan ikkinchi “Ajdar karnay” etnofolklor ekspeditsiyasi uchun yana bir yangi mavzu bo‘la oladi...

Foydalanilgan adabiyotlar

1. RUSTAMBEK ABDULLAYEV AN‘ANAVIY O‘ZBEK MUSIQASI ASOSLARI Darslik MIRON-ART-DESIGN" nashriyoti Toshkent 2023 85.31
2. AVGUST EYXGORN MUZIKALNAYA FOLKLORISTIKA UZBEKISTANE (PERVBIYE ZAPISI Izdatelstvo akademii NAUK Uzb ssr Tashkent-1963
3. American popular music. Larri Star & Christopher Waterman. Oxford Universite Press. Inc. 2007.
4. Avazbek Mallaboyev. Yakkaxon xonandalik. III-jild. O‘quv qo‘llanma. Toshkent - 2011
5. Avazbek Mallaboyev. Yakkaxon xonandalik. II-jild. O‘quv qo‘llanma. Toshkent - 2009
6. Avazbek Mallaboyev. Yakkaxon xonandalik. I-jild. O‘quv qo‘llanma. Toshkent - 2009
7. Avazbek Maxmudov. Andijon san’ati fidoyilari. Andijon-2017

8. Aynisa Yuldasheva. Vokal. O'quv qo'llanma. Toshkent - 2020

9. Abdug'opirova F. "Kognitiv faoliyatni rivojlantirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlashning didaktik tizim". Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. 2022. Namangan. 8-b.

10. Aliyev Asror Baxridinovich. Tojikiston umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilarning musiqiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish. 13.00.01 - Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta'limotlar tarixi mutaxassisligi bo'yicha Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Dushanbe - 2020

11. Amir Temur jaxon tarixida . Mas'ul muxarrir:X-Karomatov. Mualliflar jamoasi: S.Saiddosimov (raxbar), A.Axmedov, B.Axmedov va bopm. Tuldirnlgan va kayta ishlangan ikkinchi nashri. - T.: "Shark".2001.-304 6.Sarlavxada: YUNESKO. BBK 63.3(5U) c "Shark" nashriyot-matbaa aksnyadorl .Bosh taxririya, 2001